

Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1920—1944¹

FERENCZYNÉ WENDELIN LÍDIA

Az első világháború befejezése a Széchényi Könyvtár történetében új korszak kezdetét jelentette.

A háborús évek a könyvtár életében sem múltak el nyomtalanul. Hatásukat elsősorban anyagi téren éreztették és az ebből keletkezett elmaradásokat két évtizeden keresztül sem sikerült behozni. A kulturális intézményektől, hadi kiadások céljaira, eltakarékoskodott összeg az állomány gyarapításában és a berendezések, felszerelések korszerűsítésében olyan hiányokat okozott, amelyeknek pótlására gondolni sem lehetett a háború utáni szintén szűkös, még az évi kurrens kiadásokat sem fedező dotáció mellett. Nem sokat javított ezen a helyzeten 1922-ben az *Országos Gyűjteményegyetem* megalakulása sem, melynek szervezetébe a Széchényi Könyvtár is beletartozott és a különböző jellegű, összetételű és eltérő igényű intézmények közötti státuselosztás a könyvtárnak általában nem kedvezett.

Ezek a mostoha anyagi körülmények szinte teljesen megbénították a külföldi könyv- és folyóiratanyag beszerzését, valamint a meglévő anyagnak, elsősorban a hírlapanyagnak, a használat és megőrzés szempontjából egyaránt sürgető kötetését. Így az első világháború előtt viszonylag korszerű, tudományos színvonalon tartott állomány a 20-as években már csaknem kizárólag a kötelempéldányok nem mindig teljes gyűjteményévé vált, az újabb külföldi hungaricumok, valamint a hazai nyomtatványok tudományos felhasználásához is nélkülözhetetlen külföldi standard szakkönyvek szinte teljesen hiányoztak.

Mindezeket, bár nem tartozik szorosan e dolgozat tárgykörébe, röviden vázalnunk kellett az olvasóforgalom alakulásának megértéséhez. Mert, míg a háború előtti idők állandó helyhiány-problémája a raktári és olvasótermi helyviszonyokra egyaránt vonatkozott, addig a jelen korszakban az éves jelentések már kizárólag a raktárak zsúfoltságáról panaszkodnak, a könyvtár használatát igénylők elhelyezése nem okoz többé gondot. Pedig az olvasótermek férőhelyeinek száma az évek során — legalábbis e korszak kezdetén — lényegesen nem változott. Jelentősen — és nem kedvezően — módosult viszont az olvasók száma. Bár grafikonjuk 1920 után lassú emelkedést mutat, összehasonlítva a háborús évek forgalmával, de a háború előtti színvonalat egészen 1944-ig nem sikerült elérnie. Az olvasótermeket látogatók napi átlaga 70—80 személy volt (ugyanakkor pl. 1911-ben 123), ezeknek elhelyezését, még az adott körülmények között is, könnyen lehetett biztosítani.

Az olvasóforgalom adatai 1920—1944²

Év	Az olvasók száma			A használt művek száma		
	Könyv	Hírlap	Kézirat	Könyv	Hírlap	Kézirat
1920	18 480	1640	94	47 429	4 110	619
1921	19 695	3011	132	69 580	4 274	710
1922	20 576	4453	171	70 586	8 005	1204
1923	20 567	3076	183	66 970	6 733	1319
1924	21 078	2919	253	73 045	5 680	2752
1925	12 344	3930	293	32 809	5 631	1929
1926	11 950	3490	505	26 318	6 662	2104
1927	4 567	2001	286	7 785	3 996	1211
1928	10 683	3360	189	28 793	9 567	3131
1929	17 131	5000	326	50 248	14 154	1578
1930	14 258	4679	250	41 860	12 244	2450
1931	18 629	5404	275	62 497	16 492	1706
1932	21 293	5769	428	56 570	20 308	2906
1933	20 673	6916	396	58 750	23 691	2228
1934	24 471	6531	az adat hiányzik	66 176	23 289	az adatok hiányoz- nak
1935	22 136	az adatok hiányoznak	az adatok hiányoznak	51 279	16 163	
1936	20 359	az adatok	1805	45 875	18 534	6810
1937	17 335	hiányoznak	1641	66 092	az adat hiányzik	5629
1938	11 138	4653	az adat hiányzik	34 517	15 978	az adat hiányzik
1939	17 081	4834	981	63 563	19 624	3616
1940	14 744	4401	992	47 844	13 859	1327
1941	11 577	5524	1425	33 903	13 857	4608
1942	12 446	5033	964	35 544	13 435	6214
1943	11 451	4886	2068	31 421	13 774	6258
1944	3 058	1269		7 951	3 555	

Az adatok vizsgálatánál mindenekelőtt figyelembe kell vennünk, hogy a háború utáni években mindhárom tudományos nagykönyvtár forgalma egyaránt csökkent, sőt e folyamatban még a Széchényi Könyvtár adatai mutatják a legkedvezőbb képet. Mert pl. míg az Egyetemi Könyvtár látogatóinak száma 1900-ban 52 003 fő volt (ugyanakkor a Széchényi Könyvtárban 18 313 fő), 1923-ban e szám csaknem felére esett vissza: 26 908-ra (Széchényi Könyvtár: 23 826). A könyvtárak és a tudományos kutatás iránti érdeklődés lanyhulását tehát általános jelenségnek tekinthetjük.

De könyvtárunk esetében kétségtelenül nagymértékben hozzájárultak az olvasók számának csökkenéséhez az állományfejlesztés terén mutatkozó lemaradások is. A nemzeti könyvtár gyűjteménye *muzeális* szempontból önmagában is egyedülálló értéket képvisel (melyet a külföldi hungaricumok hiánya ugyan némileg csökkent), a *használat*, a *kutatás* céljaira azonban a külföldi könyvbeszerzések mellőzése következtében nem tudhat megfelelő színvonalat biztosítani. A magyarországi nyomtatványok többsége a többi tudományos és szakkönyvtárban is megtalálható (sőt, kölcsönözhető is), a gyűjteménynek e törzsét alkotó ré-

szé tehát nem vonzza a kutatókat könyvtárunkba, jelentőséggel egyre inkább csak az egyedül itt fellelhető kéziratok és hírlapok bírnak. Ezt tükrözik a forgalom számadatai is: míg 1914 előtt az összes használt egységnek csak kb. 10%-át alkoták a hírlapok és 4%-át a kéziratok, addig a harmincas években ez a szám már a hírlapok tekintetében elérte a 25%-os, a kéziratok vonatkozásában pedig a 9%-os átlagot. Mindehhez még a *Hírlaptár* forgalmánál tekintetbe vehetjük, hogy a kutatói igény feltehetőleg még nagyobb lehetett, de a tár, állományvédelmi szempontból, kénytelen volt a használatot kizárólag a bekötött periodikákra korlátozni és így, a már említett kötetési problémák következtében, az anyag tetemes részét kivonni a forgalomból.

Kedvezőtlenül befolyásolta a forgalmat a délutáni nyitvatartás évtizedek óta megoldatlan kérdése is. A 4 órás zárás időpontját csak 1927-ben sikerült az esti óráig meghosszabbítani, az olvasótermi világítás bevezetésével egyidőben. Az 1927–28-as esztendő általában a könyvtár teljes átszervezésének ideje volt: ekkor került sor elsősorban az elavult szakrendszer szerint felállított gyűjtemény átszámolására, a raktárak vaspolcozására, a hivatali helyiségek számának növelésére és az olvasóterem átalakítására. Az olvasóterem berendezését teljesen kicserélték, a megfelelő világítást két, 960 watt erősségű csillár biztosította (asztali világítás nem volt) és a régi 5000 kötetes kézikönyvtár 20 000 kötetre növekedett, melynek elhelyezésére ekkor építették a galériát és a terem falát borító üveges szekrényeket. A főrészek száma 94-re emelkedett, ebből 22-t (köztük az öt ablakmélyedésben elhelyezett asztalt) a tudományos kutatók számára tartották fenn. A katalógusok a szomszédos teremben (a mai Tájékoztatási Osztály helyén) kaptak helyet, ami viszont megszüntette a *Hírlaptár* külön olvasótermét és a hírlapok kiszolgálásában áldatlan viszonyokat teremtett. Az elkövetkező években, egészen 1937-ig, a hírlapraktáraktól távoleső nagyolvasóteremben történt a periodikák kiszolgálása, ami természetesen csak a bekötött vagy tékázott évfolyamokat jelentette. A kurrens számok használata arra a 16–20 személyes hírlaptári kutatófülkére korlátozódott, amelyet 1923-ban az egyik dolgozóhelyiségből leválasztottak. Ugyancsak 1927–28-ban foglalta el a *Hírlaptár* végleges raktári helyét is, miután előbb a Festetich-palotában elhelyezett anyagát — a tulajdonos sürgetése miatt — a múzeumi főépület második emeletén helyezte el ideiglenesen.

Az átalakítások és költözködések, ha távolabbi perspektívában valóban elengedhetetlenek voltak is a könyvtár fejlesztése szempontjából, pillanatnyilag természetesen nem kedveztek a közönségszolgálati munkának. Hatásuk csak lassan, egy-két év elteltével kezd érezhetővé válni (különösen, ha a *Hírlaptár* forgalmának 1929 utáni fellendülésére gondolunk), de közben a további fejlesztések és a külső körülmények időről időre ismét akadályozták a zavartalan munkát, csökkentették a nyitvatartási napok számát. 1930-ban az új központi fűtés bevezetésével járó munkálatok miatt szünetelt csaknem három hónapig a könyvtár használata, majd nem sokkal később a *Hírlaptár* által birtokolt egyik folyosói szárnyat kellett fűtőanyag megtakarítás céljából használaton kívül helyezni és az ott dolgozó tisztviselők is kénytelenek voltak a zsúfolt raktártermekbe szorulni.

A 30-as évek lényeges változást hoztak a könyvtári munka színvonalában. A könyvtárosi hivatás, mely a reformkor kezdete óta fokozatosan sajátos felkészültséget és a tudományos képzettség mellett speciális gyakorlati tevékenységet is megkövénő, önálló pályává vált⁴, a XX. század első harmadában már fejlődésében nem tartott lépést a megváltozott követelményekkel. A megnövekedett könyvtári

állomány sokrétű feltáráshoz és forgalmazásához nem bizonyult már elegendőnek a régi, szaktudományának élő és a könyvtári munkát csupán biztos jövedelmű „mellékfoglalkozásként” tekintő könyvtárostípus. A könyvtár — a tudományos életben elfoglalt helyénél és gyűjteményének gazdagságánál fogva — nem szolgált pusztaán egy-egy könyvtáros egyéni kutatásainak forrásául, szélesebb körű használatának lehetőségeit pedig az elavult, régi módszerek szerint és mellékesen végzett munkával biztosítani többé nem lehetett. Ezt bizonyítja könyvtárunk életében — a beszerző, feldolgozó és közönségszolgálati munkában egyaránt — az a pangás is, mely az első világháború utáni években bekövetkezett. Ezen a téren jelentett döntő változást 1935 után, *Fitz József* igazgatása idején, a belső munkafolyamatok teljes átszervezése, modernizálása, a gyakorlati könyvtári munka fontosságának előtérbe helyezése. Nem feladatunk ehelyütt ezt a nagyszabású munkafolyamatot ismertetni, azonban nem hagyhattuk teljesen említés nélkül, mert a könyvtári „futószalag” felállítását, az adrematizált katalógushálózat kiépítését és a régi katalógus fokozatos átdolgozásának megindítása, a raktározásban a kurrens számozás alkalmazása, a nemzetközi érvényű tizedes osztályozási rendszer bevezetése stb. — mindezek az olvasóforgalom alakulását is befolyásolták. (Az eredmény teljes kibontakozását a háború kitörése megakadályozta, de a felszabadulás utáni belső könyvtári munka kialakításához is a 30-as években megkezdett korszerűsítés nyújtott alapot.) Kedveztek e munka elvégzésének a személyi feltételek is: a megnövekedett létszámú tisztviselői és altisztikai kar, valamint a némiképpen javuló anyagi ellátottság. Az 1934-ben megszünt *Országos Gyűjteményegyetem* helyett a „Magyar Nemzeti Múzeum” szervezetébe tömörültek, az előbbinél kisebb számban, a tudományos intézetek. Ez a szűkebb körű és kevésbé heterogén összetételű szervezet csekély mértékben ugyan, de kedvezőbbé tette a könyvtár dotálását, különösen 1938 után⁵, bár az évi költségvetés viszonylagosan még ekkor sem érte el az első világháború előttit.

Időközben átalakult a könyvtár szervezete is. Az állomány sokrétűsége szükségessé tette, hogy az egyes gyűjteményeket külön kezeljék, így alakult meg a régi osztályok, a Nyomtatványtár, Kézirattár és a Hírlaptár mellett (a Levéltár anyaga az Országos Levéltárba került) 1929-ben a Zeneműtár, 1934-ben a Régi Magyar Könyvek Tára, 1935-ben a Plakát és Aprónyomtatványtár és 1939-ben a Térkép-tár. Az egyes gyűjtemények anyagát ezután már a táruk külön kutatóhelyiségeiben bocsátották használatra, ezáltal nemcsak a kiszolgálás vált gyorsabbá, hanem az anyag épsége is jobban biztosítható volt. 1937-ben végre a Hírlaptár is külön olvasótermet kapott, bár a férőhelyek száma igen csekély volt: az egyik galériás teremben rendezték be, 20 személy számára, közvetlenül a hírlapgyűjtemény mellett.

Ugyancsak 1937-ben kezdte meg munkáját önálló osztállyá szerveződve a reference-szolgálat. Munkakörét a könyvtár 1937. évi jelentése a következőképpen fogalmazta meg: „Feladata a könyvtárhoz forduló közönség kiszolgálása; felvilágosításokat és útbaigazításokat ad a könyvtár használatáról általában, továbbá az egyes táruk anyagáról, a katalógusok és a segédkönyvtári művek használatáról, felügyel a központi olvasóterem használatára, lebonyolítja a könyvkölcsönzés tudományos intézetekkel, végül pedig átveszi, foganatosítja és kiszolgálja a fotokópiarendeléseket. Az osztály célja egyrészt az, hogy a gyűjteménytárakat tehermentesítse, ... másrészt pedig, hogy a könyvtár használatát egyszerűsítse és a közönségnek megkönnyítse.”⁶ A tájékoztató munka természetesen már az osztály

megalakulása előtt is, szinte a könyvtár fennállása óta, szerves része volt a közönségszolgálati tevékenységnek. Kezdetben az állandóan változó rendszerben felállított anyag használata, a helyrajzi jelzetet feltüntető katalógus hiányában, minden esetben az olvasót a könyvtáros útbaigazítására utalta, aki felvilágosításával nemegyszer írásban, levélbeni megkeresésekre is rendelkezésre állt. Ezen az elsőfokú, eligazító jellegű tájékoztatáson túlmenően azonban tudományos irodalomkutatót igénylő referencia-kérésekre kevés adat utal. 1830–32-ben *Horvát István* végzett oklevélkutatót hivatalos megbízásból⁷, majd 1834-ben ugyancsak ő a nádor számára állított össze jegyzéket neves katonai személyiségekről (a Ludovika új épületének szoboralakjaihoz⁸), 1847-ben Csehországból érkezett érdeklődés *Mátray Gábor*hoz különböző történelmi okiratok iránt⁹, egy év múlva pedig *Kazinczy Gábor* kér kéziratokra vonatkozó felvilágosítást¹⁰. Évtizedekkel később bukkanunk csak újabb iratra: 1870-ben *Thurzó Miklós* trencsényi főjegyző *Bél Mátyás* kézírataival kapcsolatos levelére¹¹. Az elszórt, gyéren előforduló adatok alapján nem szabad azonban arra gondolnunk, hogy könyvtári referenciamunka egyáltalán nem létezett (ha tartalmát tekintve eltérő is volt a maitól). A könyvtárosok tudományos tevékenysége a gondjaikra bízott gyűjtemény feltárásával szoros összefüggésben állott, az abból merített adatok feldolgozásával, végső soron, tudományos tájékoztatást nyújtottak. Ezt a célt szolgálta már a *Miller* által szerkesztett *Acta Musei Nationalis*¹² megjelent első kötete, *Horvát István* egész történetírói működése, és így sorolhatnánk tovább. A későbbi években, különösen a századforduló után, azonban a könyvtári gyakorlat és az egyéni tudományos munka közötti kapcsolat egyre lazábbá vált, azonkívül az egyes munkafolyamatok szétbontása és a gyűjtemény növekedése nem tette lehetővé, hogy valamennyi könyvtáros részt vegyen a közönség tájékoztatásában. Az olvasóterem szervezeteileg a Nyomtatványtárhoz tartozott, melynek munkatársai a feldolgozó munka és a raktárak kezelése mellett nem tarthattak elég intenzív kapcsolatot az olvasóközönséggel, így az kérdéseivel egyedül az olvasótermi felügyelőhöz fordulhatott. A különgyűjteményekben pedig a kutatók tájékoztatása az anyag feltárásától vonta el a munkaerőket. Ezért vált szükségessé a különálló reference-osztály megteremtése. Feladatkörébe — mint a fentebb idézett megfogalmazásból láttuk — a tájékoztatáson túlmenően valamennyi olvasószolgálati funkció ellátása is beletartozott: az olvasótermi felügyelet, az olvasójegyek kiállítása, a beiratkozási díj kezelése, a kölesönzés és a fotorendelések adminisztrációja. Maga a szoros értelemben vett reference munka aránylag kis volumenű volt: naponta 8–10 esetben nyújtott az osztály szóbeli illetve írásbeli felvilágosítást a hozzáfordulóknak¹³.

Ennél lényegesen nagyobb elfoglaltságot jelentett az új osztály számára az olvasószolgálat ellátása. A könyvtár használatát napi, havi illetőleg évi olvasójegy váltásához kötötték, valamennyi esetben beiratkozási díj ellenében. Kivételt csak a hivatalos érdekből történő kutatás jelentett, amely díjtalan volt. Az állandó (havi és évi) olvasójeggyel rendelkezők száma évente csupán 1000 körül mozgott (összehasonlításként közöljük, hogy 1959-ben 7546 beiratkozott olvasója volt a könyvtárnak), emellett viszont csaknem 20 000 napijegyet állítottak ki egy-egy évben. A beiratkozókat a mai rendszer szerint sorszámmal ellátott könyv tartotta nyilván, mely mint aláírásgyűjtemény is értékes dokumentum az utókor számára, lapjain a XX. század csaknem valamennyi ismert tudósának és írójának nevével találkozunk. A használatra vonatkozó adatokhoz ebben az időben már nemcsak

a látogatók könyve szolgálhat forrásul, emellett havonta pontos statisztikai kimutatások is tájékoztatnak mind az olvasókatóriák, mind pedig a forgalmazott művek megoszlásáról. Ebből elegendő, ha egyetlen kiragadott év számadatait vesszük alapul, mely arányaiban csaknem az egész időszakra jellemző. 1926 folyamán az általános olvasótermet 11 950 személy látogatta. Ebből

tanár, lelkész	1236
ügyvéd, bíró	578
orvos	153
mérnök, gazdász	203
író, művész	737
katona	62
magántisztviselő, kereskedő	508
egyetemi hallgató	5366
középiskolai tanuló	2058
egyéb	1049

A legnagyobb csoportot most is, akárcsak a könyvtár történetének előző korszakaiban, az egyetemi hallgatók jelentik, bár a többi kategóriához viszonyított arányuk csökkent. A középiskolai tanárok túlnyomó többségének látogatása elsősorban a nyári, szünidei hónapokra esik, a tanév időszakában viszont ugrás-szerűen, szinte évről évre növekedett a gimnáziumi tanulók száma, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy e szám — a szervezeti szabályzatnak megfelelően — csak a régi gimnázium VII—VIII. osztályosaira vonatkozik. A részletesen tagolt statisztika mutatja, hogy a könyvtár olvasóinak köre az értelmiségnek — de szinte kizárólag csak az értelmiségnek — elég széles rétegét foglalta magába, az olvasók érdeklődési köre azonban, függetlenül foglalkozásuktól, meglehetősen egynemű volt. Így bár a műszaki és természettudományi hivatásúak (az orvos, mérnök, gazdász és a többségében ide számítható „egyéb” kategóriák) együttes száma meghaladja a középiskolai tanárokat — a használt művek szak szerinti megoszlásában az alkalmazott és természettudományok szakcsoportjai az évek során alig vannak képviselve. A legkeresettebb szakok változatlanul a nyelv- és irodalomtudomány, a tizedes osztályozás 3-as szakjába sorolt társadalomtudományok és — érdekes módon — a könyvtári vonatkozású művek. Ez utóbbiak iránti érdeklődés a modern könyvtártudomány kibontakozásával párhuzamosan éledt fel, mutatja ezt, hogy pl. 1929 júliusában az olvasóteremben használt 4412 mű közül 1630 volt könyvtártudományi tárgyú, augusztusban 2363 közül 873 stb.

A másik meglepetést statisztikánk a szépirodalom forgalmazásának regisztrálásában nyújtja. Ezeknek száma jelentősen elmarad az előbb felsorolt tudományágak anyagának használata mögött, amit örvendetes tényként kell üdvözlőnk a könyvtár tudományos funkciójának ellátása szempontjából.

A használt művek tartalmi megoszlása korszakunk jelentős részében feltehetőleg nem változott, bár a 30-as években már a statisztikai kimutatások nem terjednek ki ilyen részletezésekre. A második világháború kitörése azonban a közönségszolgálat munkájának irányát is módosította: a tudományos munka helyét az egyre szélesebb kört foglalkoztató bel- és külpolitikai események figyelemmel kísérése foglalta el. Ennek megfelelően a Hírlaptár forgalma, az előző évekhez viszonyítva, megnövekedett. Az elmúlt húsz esztendő napilapjai mellett a származási adatokat dokumentáló hivatalos közlönyök, iskolai értesítők és gyász-

jelentések kerültek egyszerre az érdeklődés középpontjába. Mivel ezeknek adatai alapján a könyvtár, új feladatként, hiteles igazolások kiállítására is jogosult, az egyre növekvő igények 1939-ben külön Hitelesítési Osztály felállítását tették szükségessé, amely mellett önálló olvasótermet is kellett a nagyszámú „őskutató” rendelkezésére bocsátani. Az új feladat, mely tulajdonképpen távol állott a nemzeti könyvtár tudományos szerepétől, komoly erőket vont el a valódi értelemben vett olvasószolgálati munkától, mely, tartalmából egyre többet veszítve, színvonalában fokozatosan süllyedt. Emiatt azonban a felelősség elsősorban nem a könyvtár dolgozóit terheli. Részint, mint fentebb említettük, az olvasói igények a háborús évek során, érthető módon, megváltoztak, csökkentek. De emellett a belső munkalehetőségek elé is évről évre súlyosabb akadályok gördültek: a katonai behívások és a „szolgálati érdekből” történő áthelyezések mind a feldolgozó munkát, mind az olvasótermi kiszolgálást nehezítették, ennek hatására a nyitvatartási idő korlátozása is rövidesen szükségessé vált, a szénhiány szinte évente több hónapos teljes szünetet tett szükségessé, végül pedig 1943-ban a gyűjtemény legértékesebb részét az óvóhelyé átalakított pincében kellett elhelyezni és ezáltal a forgalomból teljesen kivonni.

A helyi használat mellett az olvasószolgálati munka másik jelentős részét ebben a korszakban is a kölcsönzések lebonyolítása és adminisztrálása alkotta. A korszak kezdetén, *Melich János* igazgatása idején ugyan a kölcsönzés kérdése a legszigorúbb elbírálásban részesült, nem egy példa utal még a hivatalos kérések elutasítására is, mint pl. a büntetőtörvénytörvény¹⁴ vagy a debreceni kollégiumi könyvtár kérelmére¹⁵ adott nemleges válaszok. Az osztályvezetőkhez intézett utasítás¹⁶ hátralekös kölcsönzőkkel szemben is erélyes eljárást követelt. Azonban 1920 után az intézkedések szigora fokozatosan enyhül, a kölcsönzők száma évente a négyezret is meghaladja (vagyis az összforgalomnak csaknem egynegyedét alkotja), ez az állapot természetesen szintén a praesens könyvtár-jellegének rovására ment. Megszüntetésére törekvő intézkedések csak elvétve születnek, mint 1928-ban a kézikönyvtári könyvek kölcsönzésének tilalma, de gyökeres javulás csak 1936-ban következett be. Ekkor ugyanis a *Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa* határozatban mondta ki, hogy magánszemély a nemzeti könyvtár anyagából nem kölcsönözhet¹⁷. A nagy visszhangot keltő rendelkezés egyesek részéről felháborodást váltott ki, melyre a *Magyar Könyvszemle* is több közleményben reflektált¹⁸. A részleges eredményt a kölcsönzések számának felére csökkenése bizonyítja, bár a különböző intézmények pecsétje mögött többnyire változatlanul egyes személyek kölcsönzési kérelme állott. Hogy a helyzet nem rendeződött megnyugtatóan, arra mutat az 1939. évi miniszterelnöki leirat is¹⁹, mely figyelmezteti az igazgatóságot, „hogy a Könyvtár országos dokumentációs hely, ... melyben a dokumentációs adatokat tartalmazó nyomtatványoknak s ezek között elsősorban a hírlapoknak mindenkor a hatóságok rendelkezésére kell állniuk”. A leirat ugyan a könyvtár jelentőségét főként a hivatalos, állami érdek szemszögéből hangsúlyozza, teljesen mellőzve a tudományos kutatás érdekeit, de helytelen kiindulási pontja ellenére, végső eredményként, a nemzeti könyvtár muzeális épségét biztosítja. Ennek szellemében készült el az 1940. március 1-én életbe léptetett új kölcsönzési szabályzat is, mely pontosan meghatározta a kölcsönzés feltételeit és mikéntjét, alapelveként változatlanul megtartva a magánszemélyek kölcsönzési tilalmát. Legfontosabb pontja a határidők betartására és az ennek elmulasztásával kapcsolatos büntető eljárásokra vonatkozik. A hátralekös köl-

csönzések szigorú reklamálása még 1939-ben megkezdődött (687 személynek 885 levél szétküldése), de már ekkor 791 kötet, három évnél régebben kölcsönzött és vissza nem szerezhető művet kellett elveszítettként az állományból kiiktatni. Ez is bizonyítja, milyen veszélyt jelentett az állomány épsége szempontjából a kölcsönzés kérdésében tanúsított mindennemű engedékenység és hanyagság! Az új szabályzatot kezdetben következetesen érvényesítették. Még az olyan hivatalos igényekre, mint a Statisztikai Hivatal igazgatójának kérelmére is csak másodpéldányaival járult hozzá a könyvtár a kölcsönzéshez²⁰, amikor pedig mégis fény derült némely visszaélésre, az igazgató újabb rendelkezésben hangsúlyozta, hogy csak a kölcsönzéssel megbízott tisztviselők, vagyis a központi reference osztály dolgozói — és az egyes táruk saját hatáskörükben nem — kölcsönözhetnek.²¹ Azonban ezúttal is, mint eddig valamennyi szigorítás kezdeti eredményei után, fokozatosan visszatért a régi gyakorlat, melyet ekkor a háború okozta zavaros viszonyok még különösen elősegítettek. 1942-ben már a magánszemélyek kölcsönzési lehetősége újra annyira elismertté vált, hogy a helyi használatra jogosító olvasójegyek mellett, havi 2 Pengős beiratkozási díj ellenében, külön kölcsönzési engedélyeket is állítottak ki, még hozzá elég nagy számban. Ebben az évben pl. 152 személy rendelkezett ilyen különleges engedéllyel, ez az összes beiratkozottak számának (494) 32,5%-át jelentette. Soraikban az írók, tanárok, mérnökök stb. mellett szép számmal voltak képviselve még az egyetemi hallgatók is. Nem csoda hát, hogy a kölcsönzések száma évente megháromszorozódott, a helyi használat csökkenésével egyenes arányban növekedett.

1944. március 19-én az olvasóforgalomra vonatkozó valamennyi statisztikai kimutatás megszakad. Az ezután következő néhány hónap eseményeit röviden csupán a „Költözködés” bejegyzés jelöli. Ezzel véget ért egy huszonöt esztendő korszak a könyvtár életében, melynek kezdetére, évekig tartó kihatással, a háború okozta anyagi és szervezeti nehézségek nyomták rá bélyegüket, végső sorsát pedig ismét egy újabb háború pusztítása és zűrzavara pecsételte meg. A közbeeső évek jelentősége elsősorban a könyvtári munka és szervezet nagyszabású átalakításában mutatkozik meg, melynek hatása azonban — a háború kitörése miatt — az olvasószolgálat eredményein még nem volt lemérhető.

Jegyzetek

1. A tanulmány előzményét (*Az OSZK olvasószolgálatának története 1802—1919*) l. Az OSZK Évkönyve 1963/64. Bp. 1966. l. 210—234 l.
2. A forgalmi adatokat a könyvtár éves jelentései alapján állítottuk össze. (L. *Magy. Könyvszle és OSZK Irattár*)
3. Vö. Nyíreő István: *A magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának átszervezési munkálatai*. *Magy. = Könyvszle*. 1927. 213—246. l.
4. A könyvtárosi pálya kialakulásáról ld. V. Windisch Éva tanulmányait (*OSZK Évkönyv*. 1957. Bp., 1958. 249—282. l., *Tanulmányok Budapest múltjából*. 14. köt. Bp. 1961. 409—444 l.)
5. *Jelentés az OSZK működéséről az 1939. évben*. [Bp. 1940], l. 1.
6. *Jelentés az OSZK állapotáról és működéséről az 1937. évben*. [Bp., 1938], 3. l.
7. OSZK Irattár, 1832. nov. 6.
8. OSZK Irattár, 1834. márc. 11., 1836. máj. 1.
9. OSZK Irattár, 1847. 13.
10. OSZK Irattár. 1848. 26.
11. OSZK Irattár. 1870. 13.

12. *Acta Musei Nationalis. Budaë 1818.*
13. *Jelentés az OSZK állapotáról és működéséről az 1941. évben.* [Bp., 1942], 23 l.
14. OSZK Irattár, 1920. 285.
15. OSZK Irattár, 1920. 232.
16. OSZK Irattár, 1920. 18.
17. OSZK Irattár, 1937. 78., 103.
18. *Magy. Könyvszle.* 1938. 93., 167—170. l.
19. 7832/1939. M. E. leirat. Tartalmi ismertetését ld. *Jelentés az OSZK működéséről az 1939. évben.* [Bp., 1940], 13 l.
20. OSZK Irattár, 1940. 247.
21. OSZK Irattár, 1940. 276.

The history of the Reader's Service of the National Széchényi Library (1919-1944)

L. FERENCZY

After the end of the World War I a new period began in the history of the National Széchényi Library. It was first of all in financial respect that the war years had a disadvantageous effect on the life of the library; in the subsequent years this fact was manifested not only by the stop in the acquisition work, in the bindings necessary for preservation and in the modernization of the library equipments, but also, and as a consequence of the previous, by the numerical data of the Readers' Service. In this period the average number of the readers using the material of the library was only 70—80 persons daily and it did not reach the pre-war's level up to 1944. Considering the profession of the readers, the proportion of the different layers of the intellectuals increased, although even then the greater part of the readers consisted of university students. Besides the historical and literary works of the collection, the readers were interested in the manuscript and periodical collection of the library. The smooth service was greatly hampered by the movings of the different divisions and the large scale reorganization in 1927 and 1928. This meant first of all the modernization of the library equipments and in the mid-thirties the first steps in the modernization of the library work were also taken. However the effects of the changes carried out could not be ascertained in the work of the Readers' Service because of the outbreak of the World War II paralyzed again nearly all activities of the library work. The place of the research workers was taken in an ever growing number by readers of daily newspapers giving information about the events of foreign politics, and by people looking for family data necessary to the proof of their origin. In 1939 the library was compelled to set up a Certification division with a separate reading room; an important part of the work of the Readers' Service had to be devoted to the satisfaction of the needs of this kind, which work was far beyond the tasks of a scientific library.

In this period no considerable change took place as regards the for so many years unsettled question of the library's lending service either. It must be admitted that a temporary stop in the spread of the lendings was achieved in the early twenties, later on, however, the rigour of the regulations diminished and the number of the books lent exceeded 4000 yearly. This also hindered the access to the material of the library to a great extent.

An important achievement of this period is that, as a result of the reorganization, the newly established Reference Division performing all the tasks of the Readers' Service got for the first time separate premises.

The statistical data of the Readers' Service refer to the period ending 19th March 1944. By this date a period of twenty five years closes in the history of the library, the beginning of which was characterized by financial and organizational difficulties caused by the World War I, and the end was sealed by the devastations of a new World War.